

Таццяна Барысюк,
НАН РБ, Мінск

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ ПАЭТЫЧНАЕ МАСТАЦТВА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ ЛІРЫЦЫ

На падставе аналізу вялікага корпусу тэкстаў мы прыйшлі да высновы, што нацыянальнае мастацтва разглядаецца творцамі часцей за ўсё ў аспектах: месца паэта ў грамадстве, сутнасць паэтычнага слова, выказаная вялікімі нацыянальнымі паэтамі, найбольш распаўсюджаныя ў нацыянальнай паэзіі жанры і асаблівасці стаўлення творцаў да ўжывання ў паэзіі ненарматыўнай лексікі.

Яшчэ ў 1965 годзе Я. Еўтушэнка, нібыта спрачаючыся з някрасаўскім сцвярджэннем грамадзяніна як найвышэйшай іпастасі лірыка, у вершы “Поэт в России больше, чем поэт” паказаў цесную ўзаемасувязь нацыянальнай тэмы і тэмы творчасці. У сваёй сучаснай паэзіі ён гэтак палажэнне развівае. У чэрвені 1990 года Еўтушэнка напісаў верш “Главная глубинка”, пад якой разумее не малую радзіму, правінцыю, а душу паэта. Высмейвае тут як негатыўных персанажаў паэта-“земляка”¹ Аляксандра Твардоўскага і яго паплечнікаў Мікалая Грыбачова, Аляксея Маркава і Ягора Ісаева за іх неўпадабаныя аўтарам учынкi. Мараль верша зададзена на самым яго пачатку: “В России быть поэтом – приговор, / но если быть поэтом – так в России. / Ты можешь быть растоптан, словно вор, / но и зато попасть почти в святые. / А русским быть поэтом в СССР – / крест и одновременно серп и молот” [11, с. 360]. Быць паэтам – не толькі набыццё некаторых выгодаў, але і хаджэнне па пакутах: “Но этот молот (тут одно из двух!) / ломает или выкует твой дух. / Поэт советский не призванье – участь, / проверка мертвечиной на живучесть” [11, с. 360]. У кантэксце неабходнасці хрышчэння паэта пакутамі і як увасабленне радзімы Еўтушэнка згадвае Барыса Чычыбабіна, які – “последний нонешний святой, / и смотрят глыбко и колодезно / его глаза с живой водой” [11, с. 431]. Сапраўднага творцу Еўтушэнка прыраўнівае да лепшага плода яго працы: “Люблю я пьющих полной чашею / отравленное бытие, / когда поэт – он величайшее / стихотворение своё” [11, с. 431]. Як паэт-грамадзянін Еўтушэнка ў 1993 годзе на музыку Глінкі напісаў “Гімн Расіі”. Але песню не запісалі з музыкай, паэт лічыць, з-за таго, што ўзначальваў журы конкурса Сяргей Міхалкоў [11, с. 443]. Еўтушэнка ў сваім “Гімне Расіі” лічыць яе “самой снежной”, “самой нежной”, “не безгрешной”, “но безбрежной”, жадае ёй: “Будь свободной, гордой и красивой” [11,

¹ А. Твардоўскі нарадзіўся на Смаленшчыне, дзе жыло шмат беларусаў. Відаць, продкі яго былі з Беларусі. У Я. Еўтушэнкі таксама беларускія карані.

с. 443]. Такое пералічэнне вартасцей краіны з зычэннямі ў яе адрас адпавядае патрабаванням гімна як віда верша.

На выслоўе Я. Еўтушэнкі “Поэт в России больше, чем поэт” адгукнуліся сучасныя рускія і беларускія творцы. Беларускі рускамоўны паэт Пётр Барысюк (1938–2001) разглядаў іпастась мастака слова ў кантэксте крыху шырэйшым – не толькі Расіі, але ўсяго Савецкага Саюза, але як быццам падтэкстава згаджаецца з меркаваннем Еўтушэнкі і, паколькі сам быў лекарам, хірургам-анестэзіёлагам у стаматалагічнай паліклініцы, акцэнтаваў сваю ўвагу на ідэі гаючай сілы паэзіі: “Поэт в Союзе есть духовный пастырь!..”, “...поэты / Стихами лечат внемлящий им зал...” [4, с. 94]. Адам Глобус (н. 1958) як патрыёт ментальна і кантэкстуальна пераносіць сферу прымянення еўтушэнкаўскай ідэі на глебу Мінска, дзе ён жыве. Для А. Глобуса гэта незвычайны, містычны горад, у якім дзеячам мастацтва (паэту, мастаку, дойлідзу) у працы дапамагаюць міфалагічныя істоты (русалка, вядзьмарка, дамавік). Так, напрыклад, “Паэт у Менску – болей, чым паэт, / Яму русалка дорыць пацалункі...”, натхняючы яго [7, с. 63]. А ў кантэксте верша Рымы Казаковай (1932–2008) планка лірычнай місіі ў сучаснай рускай прасторы знізілася: “Поэт в России меньше, чем поэт...” (1997). Бо ён ужо не патрэбны палітыцы, яго творы ўжо не спаталяюць смагу, “и слово остаётся просто словом. / Ну а поэт в России – / лишь поэт” [18, с. 579].

Адным з распаўсюджаных у беларускай і рускай паэзіі тыпалагічным сыходжаннем з’яўляецца тое, што лірыка выконвае важную сэнсазначную, лёсавырашальную функцыю для яе аўтараў. Так, напрыклад, Ніна Карташова (н. 1953) разглядае сваю творчасць як лёс: “Моя Поэзия – Судьба, а не профессия...” [18, с. 805] (з аднайменнага верша). Уладзімір Дагураў (н. 1940) як сэнсажыццёвыя каштоўнасці ўспрымае не толькі паэзію, а яшчэ любоў і віно як завет, пераняты ад Умара Хаяма («Завет») [19, с. 122].

Рускі паэт Анатолий Дрожжын прысвяціў верш “Сібір” Віктару Астаф’еву. Тут аўтар бачыць, што ў Расіі ў цэлым і ў астаф’еўскай творчасці ў прыватнасці ёсць функцыя ратавання чалавечых душаў, “незыблемая преданность корням, / возвышенная совестьливость света” [10, с. 153]. Заўважае цікавую заканамернасць: “По городам шатаются поэты, / прозаики – живут по деревням». Вясковым пісьменнікам, у прыватнасці Астаф’еву, А. Дрожжын прыпісвае павышаную ўспрымальнасць свету, праўдзівасць і асаблівае высокае творчае гарэнне душы, натуральнасць мовы і стылю: “ Тут обострённей зрение и слух, и речь течёт в согласье с родниками. / Как дерево чувствительнее камня, / так у деревни трепетнее дух. / Тут

сапогами помыкает грязь, / но разумом не понукает лживость. / Исконных дел таинственная живость, / исконных слов естественная связь. / И нас не сбить с дороги, с толку, с ног, / за что бы, кто и как ни поносили, / пока в Овсянке, посреди России, / пульсирует, как сердце, огонёк” [10, с. 153].

Спадчына вялікіх паэтаў мінулага ў Беларусі і Расіі так актуальна і так высока ацэньваецца, што іх імёны многія наступнікі асацыіруюць з радзімай і яе лёсам. Так, Кірыл Кавальджы (н. 1930) успрымае рускую паэзію як адну з падстаў цёпла ставіцца да ўсёй Айчыны: “Через поэзию России / люблю Россию я могу / и без надежды, в дни плохие, / невыносимые, какие / не пожелаешь и врагу” [19, с. 54]. Ілля Фанякоў (н. 1935) надае вялікай пушкінскай паэзіі нацыянальна-інтэграцыйную функцыю, здольнасць аб’ядноўваць “...разобщённых, враждующих – нас...” [19, с. 81] у крызісныя гады (“В старом доме на Мойке, 12...”). Лірычны герой Віктара Максімава (1942–2005) сумуе па традыцыйных духоўных каштоўнасцях. Яго лірычная свядомасць высока ацэньвае наступныя іпастасі Радзімы: “Россия воинской трубы, / Россия Тютчева и Блока. / Россия духа и судьбы, / Россия Разина и Бога” [19, с. 135] (“Дошёл делёж и до земли...”). А Мікалай Дзмітрыеў (1953–2005) любіў паэзію Рубцова за “сто рубцов / В его сердце...” [19, с. 258], за здольнасць перанесці шматлікія пакуты і прытым не азлобіцца (“Почему велик Рубцов...”). Беларуская паэтэса Л. Рублеўская акцэнтуюе ўвагу на шматпакутнасці і выпрацаванай дзякуючы ёй моцы ўжо беларускага народа, мастацтва, паэзіі (Я. Купала і М. Багдановіч), прычынай чаго з’яўляецца, метафарычна кажучы, “попел – пад хараством” – як у славутай скрыпцы Страдзівары [15, с. 796] (“Сакрэт прыгажосці”). Беларускія паэты (Л. Дранько-Майсюк, В. Шніп, Э. Акулін, А. Сьс і інш.) у аспекце асацыявання паэтаў з лёсам іх Радзімы высока ацэньваюць уплыў спадчыны Я. Купалы, Я. Коласа і М. Багдановіча на творчую свядомасць нашых сучаснікаў.

“Рускія паэты” з аднайменнай паэмы Уладзіслава Арцёмава з’яўляюцца прарокамі, іх спадчына ўзвышае душы чытачоў, а самі яны маюць цяжкі, нават трагічны лёс (назваюцца або ўгадваюцца па апісаннях Гогаль, Ключоў, Гумілёў, Лермантаў, Пушкін, Ясенін, Маякоўскі, Васільеў), што многія з іх “красивых баб любили” [1]. Мяркуючы па назве, гэты зборны партрэт і ёсць найбольш характэрным партрэтам сапраўднага рускага паэта, высокадухоўнага празорцы, здольнага яскрава кахаць і прынесці сябе ў ахвяру інтэнсіўнаму творчаму згаранню. Яшчэ не ўсё забыта, не ўсё страчана ў Расіі, лічыў Віктар Качаткоў (1923–2001), паколькі народ яшчэ ўскладае кветкі на салдацкія магілы, “ещё не заглохла дорога к Есенину, / дорога к Некрасову не заросла”, “за лёгкой крылаткой

бессмертного Пушкина / ещё открывается русская даль” [14, с. 74] (“Не всё ещё предано...”). Ідэя неабходнасці творчага гарэння, творчасці як крыжа, а не подыуму выказваецца ў вершы “Паэзія” Л. Рублеўскай [15, с. 797–798]. Адам Глобус раіць сваім вучням гарэць, а не гнісці, змагацца з цемраю, “біць маланкай залатой / тых, хто гніе ў засмечаным балоце” [8, с. 146], уздымаючы тут заадно і экалагічную праблему, і згадваючы беларускі пейзажны архетып – балота (“Наступніку”). Да таго ж сапраўдная творчасць звычайна асацыіруецца менавіта з гарэннем, самаспальваннем, з пакутным самаахвярным служэннем Слову.

Ідэя звязаць лёс Радзімы з пануючымі ў ёй літаратурнымі жанрамі з’яўляецца даволі цікавай. Так, Аляксей Рэшатаў (1937–2002) успрымаў лёс Расіі праз прызму народнай прыязнасці або нелюбові да дэтэктыўнай і рэлігійнай прозы – жанраў, процілеглых у аўтарскім разуменні: “Мы Библию редко читаем, / Нам всё подавай детектив. / О чём же тогда мы мечтаем, / Какого мы царства хотим? / Раздумывать долго не надо – / Погрязшие в блуде и зле, / Хотим мы кромешного ада, / Хоть он уже есть на земле” [19, с. 99].

Нацыянальнае паэтычнае мастацтва ўвасабляецца ў пэўных найбольш яму ўласцівых відах верша. Элегію, у якой “...выяўляюцца смутак, журба, меланхолія з прычыны грамадскай несправядлівасці, сямейнага няшчасця ці асабістага гора” [17, с. 540–541], можна назваць відам верша, ментальна-псіхалагічна ўласцівым і беларусам, і рускім. Пра характэрнасць элегіі для беларускай ментальнасці пісаў М.І. Мішчанчук [16, с. 43–44]. Так, Л. Дранько-Майсюк (н. 1957) справядліва лічыць, што “сум генетычна разбаўлены ў нашай крыві” і што “ратавацца, выводзіць з крыві гэту атруту можна толькі алкаголем, каханнем і паэзіяй...” [9, с. 6]. Лірычны герой Віктара Шніпа (н. 1960) скардзіцца на тое, што “...Магіл забытых век не адшукаць. / Нам не знайсці, дзе пахаваны Будны, / Мы таланты суседзям раздаём” [21, с. 4]. У вершы “Жыццё” аўтабіяграфічны лірычны герой Ніла Гілевіча (н. 1931) страціў бацькоў, брата, сястру, большасць сяброў, таму знік яго аптымістычны настрой. Герой В. Гардзея (н. 1946) з сумам глядзіць на магілы продкаў – «Ля крыжоў пахілых / Думы пасталелі». Аднак, суцяшае ён сябе, «застаюцца словы, / Застаюцца песні» [5, с. 267]. І тады, перакананы, што моўна-літаратурныя скарбы вечныя, лірычны герой спадзяецца зноў быць шчаслівым, і з гэтым настроем сцюдзёны вецер над жаўталістымі дрэвамі яму не страшны. Аўтару давалося прайсці праз выпрабаванне пакутамі: «Стаў і я сівы, / Бы хадзіў па лёзах. / Лёс мой суравы / Выбелены ў слёзах» [6, с. 168]. Тры значныя страты прыводзяць аўтара да разгубленасці і адчаю: «Чаму ж так? Гляджу вінавата. / Лёс вырваў з пагляду майго / І сына-салдата, і брата, / І брата яшчэ

аднаго» [6, с. 170]. Са смерцю родных цяжка змірыцца. Максімальна аўтабіяграфічны лірычны герой аўтара адчувае, што ён нібыта з попелу ўстае, «забыты Богам, не прыняты д’яблам. / Сярод такіх жа смертнікаў, як сам» [6, с. 173]. Расстанне з летуценнямі пра чалавечую цялесную неўміручасць трагічна-балючае. Таму «царства дня – то царства ценяў. / Царства ночы – царства цьмы» [6, с. 177]. Таму, відаць, палюбіў «вячэрняе сутонне» і «ночы цень», калі «душа збалелая заве / Да ранку ў зорную вандроўку» [6, с. 177]. Цені нябожчыкаў «Пайшлі за дажджамі, за громам, / Пайшлі і расталі, як дым», а лірычны герой жыве на гэтым свеце «ў прадчуванні сустрэчы» [6, с. 178] з імі. І ў паслячарнобыльскія гады, і асабліва пасля страты блізкіх людзей вершы В. Гардзея набываюць збольшага мінорную танальнасць. Алесь Каско (н. 1951) у сваёй «Беларускай элегіі» апісвае родны край: «...ледзь прыкметны след ракі...», «Белы край, ды светлай гамы / не стае яму, на жаль, / вечна ён – між берагамі...», «...там знямее наша мова...», «...там нямоглы і глухі / на апошняй скрыпцы продак / памінае лёс ліхі» [13, с. 108–109]. Але пакуль грае апошні беларускі скрыпач, лічыць А. Каско, не «...заціхне пульс ракі...» [13, с. 109]. Значыць, мастацтва – сродак захавання нацыянальнай ідэі.

Руская элегія рэфлексуе над сацыяльна-эканамічнымі і экалагічнымі праблемамі ў Расіі і над незадаволенасцю паэтамі сваім асабістым жыццём. Так, лірычны герой Яўгенія Блажэўскага (1947–1999) сумуе з-за распаўсюджаных паўсюль слядоў разарэння і разладу, ён шкадуе галодных дзяцей у бальніцы і расіян, вымушаных эміграваць у Амерыку ў пошуках сыцейшай долі («Невесело в моей больной отчизне...»). У лірычнай гераіні Надзеі Мірашнічэнкі (н. 1943) душа баліць па Радзіме, таму яна моліцца за святасць родных магіл, за гушчыню лясоў, за чысціню дзіцячых душ [18, с. 741] («Ой ты, Русь моя, очи сини...»). У лірычнага героя «Яшчэ элегіі» Алега Чухонцава (н. 1938) перажыванні ўжо датычацца сферы асабістага жыцця. Ён не можа сабе дараваць, што не асмеліўся пазнаёміцца з дзяўчынай у трамваі і з-за гэтага ўпусціў свой лёс, сваё вялікае каханне [20, с. 23–24].

Раманс, хоць месцам яго нараджэння з’яўляецца Іспанія і хоць ён быў больш распаўсюджанай з’явай у Расіі, часта сустракаецца і ў беларусаў. Так, у «Романсе мартовской ночью» рускага паэта Юрыя Рашанцава распавядаецца пра гучанне песні «Гори, гори, моя звезда», і што, як быццам, зорка выходзіць з песні і ляціць на неба, напаўняючы чалавечае жыццё шчасцем і сумам. «Раманс Абломава» гэтага аўтара – гэта пахвала рускаму халату як сімвалу «абломаўшчыны», сузіральнасці, неамбіцыйнай ляюты, супакоенасці ў штодзённых бытавых справах і свабоды ад свецкіх забаў. Лірычны

герой Рыгора Барадуліна (1935–2014) удзячны “за веснавую мрою” прыгожай жанчыне, прызнаецца ёй у сваіх пачуццях: “Я Вас чакаў з вясны да сівізны, / Як вечны вязень раніцу чакае. / І Вы прыходзілі парою ў сны, / Далёкая, як зорка трапяткая”, “Я Вас гукаў, і голас мой змаўкаў / Перад красой, не бачанай вякамі” [2, с. 170]. Лірычны герой Міколы Кандратава (н. 1957) звяртаецца да каханай: “Дазвольце мне глядзець на Вас / натхнёным позіркам паэта, / чароўнасць пекнаты адметнай / увасабляючы ў раманс” [12, с. 36]. Гэты верш напісны ў форме санета-раманса. “Раманс” (“Ён ніколі ўжо болей не прыйдзе...”) Міколы Касцюкевіча (н. 1967) прамаўляецца ад імя пакінутай жанчыны, якая аплаквае расстанне з каханым і свой боль.

Беларусы і рускія арганічна засвойваюць і “ўсходнія” формы (хоку (зборнік “Хоку беларускіх паэтаў”, інтэрнэт-сайт рускіх хоку), рубаі (Юрый Рашанцаў, Ігар Пракаповіч, Серж Мінскевіч) і інш. Тое, што беларускі паэт Алесь Разанаў вынайшаў новыя жанры (вершаказы, пункціры, зномы, версэты, злёсы), дае права нам аднесці іх да сферы беларускага мастацтва слова.

Нацыянальныя асаблівасці яскрава выяўляюцца і ў стаўленні да выкарыстання ў мастацкіх творах ненарматыўнай лексікі. У рускай паэзіі гэта з’ява распаўсюджаная (Ігар Губерман, Ігар Ірценьеў, Цімур Кібіраў, Барыс Рыжы, Аляксей Цвяткоў, Усевалад Ямелін і інш.), а ў беларускай да гэтага часу табу на падобныя з’явы і з-за спаконвечнай сціпласці нашага народа, і з-за шматгадовай традыцыі “чыстай красы” ў лірыцы, калі такія “нізкія” моўныя аргатызмы неафіцыйна лічыліся забароненымі, а паэзія да гэтага часу лічыцца элітарным, “высокім”, мастацтвам. А. І. Белая, аналізуючы тэксты М. Гарэцкага, знайшла звесткі, што тагачасныя беларусы ўспрымалі лаянку як грэх [3, с. 139]. У сучаснай беларускай паэзіі ненарматыўная лексіка – вялікая рэдкасць і яна мае стылістычную матывацыю. Так, напрыклад, яна прысутнічае ў “блатных” баладах Віктара Шніпа як стылізацыя мовы яго персанажаў – сацыяльных апушчэнцаў.

Такім чынам, у сучаснай беларускай і рускай лірыцы нацыянальнае паэтычнае мастацтва раскрываецца праз вызначэнне месца паэта ў грамадстве, праз асэнсаванне творчасці вялікіх літаратурных класікаў, праз самыя распаўсюджаныя, уласцівыя нацыянальнай ментальнасці жанры (элегія, раманс) і праз стаўленне да ўжывання ў паэзіі ненарматыўнай лексікі.

Літаратура

1. Артёмов, В. Русские поэты / В. Артёмов // Стихи.ру [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stihi.ru/2008/02/18/1411>. – Дата доступа: 14.01.2014.
2. Барадулін, Р. Выбраныя творы / Р. Барадулін; уклад., прадм., камент. М. Скоблы. – Мінск: Кнігазбор, 2008. – 600 с.

3. Белая, А.І. Герой. Асоба. Характар: Мастацкая персаналогія ў беларускай прозе першай трэці XX ст. [Тэкст]: Манаграфія / А.І. Белая. – Баранавічы: РВА БарДУ, 2012. – 519 с.
4. Борисюк, П. Поиск истины: Стихи / П. Борисюк. – Минск: ПИП “Маладзічок”, 1995. – 256 с.
5. Гардзеі, В. Зялёныя дажджы: [Выбраныя] вершы / В. Гардзеі. – Мінск: Маст. літ., 1997. – 352 с.
6. Гардзеі, В. Трыадзінства: [Выбраныя] вершы / В. Гардзеі. – Мінск: Маст. літ., 2010. – 319 с.
7. Глобус, А. Не сумуй без мяне, мая любая Вільня...: Вершы / А. Глобус // Дзеяслоў. – 2003. – № 6 (кастрычнік). – С. 60–63.
8. Глобус, А. Новае неба: Вершы / А. Глобус // Мінск: Галіяфы, 2009. – 192 с. – (Другі фронт мастацтваў).
9. Дранько-Майсюк, Л. Паэтаграфічны раман: вершы, проза / Л. Дранько-Майсюк. – Мінск: Кніга, 2002. – 112 с.
10. Дрожжин, А. [Новые стихи] / А. Дрожжин // Наш современник. – 1990. – № 12. – С. 152–153.
11. Евтушенко, Е. Первое собрание сочинений: В 8 т. Т. 6: 1983–1995 / Е. Евтушенко. – М.: Neva group: АО «Х.Г.С.»; АСТ, 1997–2008, 2003. – 623 с.
12. Кандратаў, М. Возера Рудакова: вершы / М. Кандратаў. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2002. – 72 с.
13. Каско, А. Вершы / А. Каско // Полюмя. – 1993. – № 11. – С. 108–111.
14. Кочетков, В. Ещё открывается русская даль: стихи / В. Кочетков // Наш современник. – 1992. – № 5. – С. 72–74.
15. Краса і сіла: Анталогія беларускай паэзіі XX стагоддзя / Склад. М. Скобла; Навук. рэд. А. Пашкевіч. – Мінск: Лімарыус, 2003. – 880 с.
16. Мищенчук, Н.И. Жанрово-стилевые особенности современной белорусской поэзии: Автореф. дис. ... д.ф.н.: 10.01.02 / АН Беларусі, Ін-т літ. ім. Я. Купалы. – Мінск, 1994. – 46 с.
17. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 576 с.
18. Русская поэзия. XX век: Антология / [Сост.: В.П. Смирнов и др.]; Под ред. В.А. Кострова. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1999. – 927 с.
19. Русская поэзия. XXI век: Антология / Под ред. Г.Н. Красникова. – М.: Вече, 2010. – 464 с.
20. Стихи года. 100x1 / Сост. Д.П. Бак. – М.: РГГУ, 2011. – 232 с.
21. Шніп, В. Шляхам ветру: Вершы / В. Шніп. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 135 с.